

אגודה לתרבות של יהודים גרמנים

(Kulturbund Deutscher Juden). גוף שפעל בקרב יהודי גרמניה בשנים 1933-1941 בתחומי התרבות והאמנות.

הרצון לאפשר לקהל היהודי המשך בלתי-מופרע של חיי תרבות, שלהם היה רגיל, ומצוקתם של אלפי אמני בימה ומוסיקאים יהודים, שעם עליית השלטון הנציונלסוציאליסטי פוטרו ממשרותיהם, עוררו באביב 1933 יוזמה להקים בברלין אגודה לפעילות בתחומי התרבות והאמנות. הוגה הרעיון היה בימאי הצעיר קורט באומן, והדמות המרכזית בתיכנון ובעשייה היה קורט זינגר, רופא ומוסיקאי, מי שהיה מנהל האופרה של ברלין. זינגר עמד בראש האגודה בחמש שנות פריחתה. הוא צירף לצוות המקים את יוליוס באב כמומחה לתיאטרון ואת ורנר לוי כאיש מינהל. לאחר מגע עם הגופים הייצוגיים בציבור היהודי פנו היוזמים אל השלטונות, ומשרד התרבות הפרוסי מינה את הנס הינקל, ראש ועדת התיאטרון שלו ועסקן תרבות נאצי ותיק, למפקח על האגודה החדשה. לעומת זאת נתן הגסטפו את אישורו באי-רצון, וזאת רק לאחר שנמחק הכינוי 'יהודים גרמנים' משם האגודה, והוא קיים פיקוח צמוד על הפעולות.

באוקטובר 1933 החלה בהופעותיה בימת התיאטרון של האגודה הברלינית בהצגת 'נתן החכם' לגוטהולד לסינג, ובמקביל החלו להופיע תזמורת סימפונית, להקת אופרה ולהקת בידור, והופעל מערך קבוע של הרצאות. מספר המצטרפים לאגודה כחברים-מנויים היה קטן מציפיות היוזמים – כ-18,000 מבין 160,000 בני הקהילה.

במקביל ליסוד האגודה בברלין וכדוגמתה, קמו ברחבי המדינה אגודות תרבות אזוריות ומקומיות של הקהילות. החשובות בין האגודות האזוריות היו אגודות ריין-רור, וקלן במרכזה, והיא קיימה בימת תיאטרון קבועה; אגודת ריין-מיין, ופרנקפורט במרכזה, שהתזמורת הסימפונית שלה הופיעה לא רק באיזור אלא אף מחוצה לו, ואגודת התרבות של באווריה במינכן. האגודות המקומיות הפעילות ביותר היו אגודת ברסלאו, שקיימה פעולה מוסיקלית אינטנסיבית; אגודת מנהיים, שמנהלה, קרל אדלר הביא תחת גג אחד את כול הפעילות היהודית בעיר בתחומי התרבות וההשכלה, ואגודת המבורג, שגם בימת התיאטרון שלה הופיעה בקביעות מחוץ לעיר. יחסית היה מספר חברי האגודות בקהילות הבינוניות והקטנות גדול ממספרם בברלין, לרוב פי שניים.

באפריל 1935 היו 70,000 חברים ב-36 אגודות התרבות בריין והן התלכדו בארגון-גג אחד, והאגודה של ברלין במרכזו – ה'איגוד הארצי של אגודות התרבות' (Reichsverband der Jüdischen Kulturbünde). ההתארגנות במישור ארצי הבטיחה לאגודות שיפור בתיפקוד, ובעיקר ניצול רציולי יותר של הכלים האמנותיים, וכן איפשרה הדרכה מקצועית מרכזית והשפעה של המרכז על מגמת הפעולה. גם לשלטון היה עניין מינהלי ומדיני בהתארגנות ארצית, כי בינתיים הועבר הינקל למשרד התעמולה של גבלס שבו המשיך בתפקידו, אך סמכותו הורחבה, והקיפה את המדינה כולה, והדבר חייב התארגנות יהודית מקבילה.

עוד שינוי ארגוני חל אחרי פרעות נובמבר 1938 ('ליל הבדלח'). בצו השלטון הוסב האיגוד הארצי הפדרטיבי לארגון ריכוזי, ונמסרו לו כול פעילויות היהודים בתחומי התרבות, שלפני-כן היו בידי ארגונים נפרדים, ובין השאר הוצאות הספרים שנותרו לאחר שרובן נסגרו, ומערכת העיתון היחיד שעדיין הותר פרסומו. אגודה זו המשיכה בפעילות צנועה, בידורית בעיקרה, אך חיונית לקהל שתנאי קיומו דמו יותר ויותר לתנאי גטו, עד לסגירת האגודה בספטמבר 1941, ערב השילוחים למזרח אירופה.

לאגודות התרבות היו ארבע בימות תיאטרון. הבימה הראשית של ברלין, בימת תיאטרון הנוער שם, שלימים הפכה לבימה נודדת ארצית, והבימות של קלן והמבורג; ארבע תזמורות סימפוניות; שתי להקות אופרה (האופרה שבברלין והאופרה הנוודדת, שגם בסיסה היה בברלין); מקהלות שונות, ובראשן מקהלת מנהיים, שהשתתפו בה כאלף זמרים; תזמורות קמריות רבות; להקות בידור; מרצים, ועשרות צוותים קטנים שהגיעו לקהילה הזעירה והמבודדת ביותר במופע של זמרה ונגינה, מקרא ומשחק. כול הדברים הללו, בכללם גם ארגון תערוכות, נתנו עידוד לציבור יהודי נרדף וחיזקו את רוחו. מראשית הקמת האגודה היו לבטים בשאלת תוכנה היהודי של הפעילות. השאלה היתה, האם מגמת האגודה היא לשמור על שילוב מירבי עם תרבות עם הרוב במדינה, כפי שציפה חלק גדול מן הציבור וכפי שתבעו רוב ראשי האגודות, או שהיא תהיה מכשיר להעמקת המודעות היהודית, לשידוד מערכות רוחני, הנדרש בהכרח מיהודי גרמניה, כפי שתבע המיעוט הציוני. לכך יש להוסיף כי במרוצת הזמן הלכו השלטונות המפקחים ואסרו על היהודים להשתמש באוצרות התרבות הגרמנית. בראשית פעולתה של האגודה היתה שלטת המגמה הראשונה, אף שהיו גם חוויות אמנותיות חשובות בעלות תוכן יהודי, כגון הצגת 'ירמיהו' לסטפן צווייג בתחילת העונה השנייה לפעולת בימת התיאטרון בברלין. עם הזמן חלה תמורה. העויינות המתמשכת והצורך להתגונן מפני השחיקה הנפשית שגרמה, וכן ההכרה, כי אין זה מצב חולף – כול אלה חיזקו את ההכרה, שעל הא' לת' להעניק לציבור היהודי חווייה יהודית. משנת 1936 נעשו מאמצים מכוונים לשלב ברפרטואר של בימות התיאטרון יצירות של יוצרים יהודים, בעיקר מחברים ממזרח אירופה ומארץ-ישראל, וניתן עידוד לכתיבת יצירות תיאטרון ומוסיקה מקוריות. כתוצאה מכך עלה בהתמדה הרכיב היהודי בתוכניות. עם זאת זכו המאמצים רק להצלחה חלקית, ולא תמיד נענה הקהל. הפיכת ה'אגודה היהודית לתרבות' ל'אגודת תרבות יהודית' לא היתה יכולה להגיע לכלל מיצויה בזמן הנתון ובתנאים הנתונים. יש לזכור עוד, כי ככול שהחמירו בעיות הקיום פשוטו כמשמעו, פחת העניין בתוכני הפעילות הרוחנית. עם זאת העניקה הא' לת' ליהודי גרמניה אחיזה בימי רדיפה ומבוכה, אימצה את זיקת הפרט לכלל היהודי וחיזקה את הביטחון בזהות היהודית ואת הגאווה עליה. במובן זה ניתן לדבר על התנגדות רוחנית למשטר העויין.